

Erbestea (1936-56)

Hegats, 4. zk., 1991-06: 109-116.

Erbestaldi hau sortu zuen 1936ko gerra zibila aipa behar dut hemengo "Erbestea"z zer ulertzen dugun adierazteko.

Hiru multsotan irten ziren ihesi gerrak bultzata Hegoaldeko euskaldunak:

1) Lehenengoan, Gipuzkoan, Irandik eta Nafarroa arteko Bidasoa zubiz edo oinez ibietatik eta igeri ere bai; hasieratik errebelatuen alderdian kokatuta suertatu zen Nafarroatik ere, eta bide zail eta arriskugarriak tarteko, askok eman zioten ihesari; hauen artean Pio Baroja: "Itzea" etxetik irten eta Ibardinetik jo zuen. Lehen olatuko aldi honek, uztailaren bigarren hamabostaldian hasi eta irailaren 4 arte iraun zuen, egun honetan jausi baitzen Irungo hiria Francoren tropen mende, eta hiria berarekin mugako zubiak, noski. Besteak beste, 3.000 bat emakume eta haur pasa ziren zubi hauetatik.

2) Bigarren multsoa, hau handiena eta dramatikoena, Bizkaia, Santander eta Asturiaseko kostaldetik, itsasoz, noski, haurrak eta adinekoak ontzi handietan, hauetako batzu ingelesak; haurrak, Bilbo jausi aurretik hasiak ziren irteten portu honetatik 1937go maiatzaren 5ean lehenengo untzia, (Gernika kixkali –apirilak 26– eta 9 egun gero!) eta guztira 25.918 irten ziren; milaka batzu gehiago ekainaren 16an Eusko Jaurlaritzak Bilbo ebakutzeko agindua eman zuen arte, eta gainontzekoak, mundua! irten zen Santanderuntz trenez, kamioi gainean, oinez asko, gau eta egun; azken bataloia, "Itxarkundia" ekainaren 19an irten zen arte, Santanderetik untzi ingeles eta bestetan, Frantziarako bidean gehienak; gero, Asturiaseko portuetatik, Musel eta abar, gizonak gehienbat, eta hauek Frantziatik Catalunyaaraino merkantzi tren itxietan ganadua bezala eramana izan ziren

3) Eta hirugarren hau, Catalunya galdu zenean, 1939ko hasieran, sortu zen euskaldunen hirugarren ihesaldia, beste guziekin batera: batzu merkataluntziz Afrikararantz eta Frantzirantz, besteak mendiz, oinez, Agirre Lehendakaria bera Companys Presidentearekin batera, honi hitz eman bezala, 1939go otsailak 4.

Hiru olatu horiek zenbat gizon, emakume eta haur euskaldun erbesterazi zituzten jakiteko ba da datu fidagarri bat: Eusko Jaurlaritzak ofizialki emana: 150.000 inguru izan ziren euskaldunak une batean edo bestean Frantzian babesa aurkitu zutenak.

Handia, izugarria, kontuan harturik gehienbat afektatu zituen Gipuzkoa eta Bizkaiak garai hartan guztira 850.000 biztanle besterik ez zutela jakinik.

Erbesteratuen beste norabideak

Espainiako gerra zibila 1939go apirilaren lehenengoan amaitu ondoren besterik sortu ez bazen, erbesteraren norabidea orain artekoan amaituko zen agian; baina justu bost hilabete geroago, 1939go irailaren batean eraso zion Alemaniak Poloniari, bigarren

mundu gerra sortuaz. Egia da ordurako Ameriketarako bidean irtenak zirela euskaldunak zeramazkiten ontzi batzu (abuztuan), baina hauek ez ziren seguraski Amerikaratuko, eta Francoren egoera bera ez zen berdina izango, gerra honen iragarpen gisa Alemaniak ez bazituen dagoeneko Austria anexio edo "Anschluss" bidez bereganatu (1938), Checoslovaquiaren inbasioa (1938), eta Bohemia eta Moravia-ren protekturatua dagoeneko burutu.

Garbi ikusten zen lehen antzara-pauso ikaragarri hauek norantz zeramazten alemanak; Espainiako gerran bertan ere, handiago zen zerbait prestatzen aritu ziren, eta Europa guztia zegoen dardaraz.

Ez da, beraz, harritzekoa ekaitz handiaren beldur euskaldunak Ameriketarantz ihes egiteko izan zuten joera hau. Ez ziren denak irten, ezina zelako. Alemanak Frantzia hartu zutenean, 1940. ekaina, batzu Francopera etxeratuak ziren, beharko!, baina "etxea" zera izan zen abiatutako batzuentzat... Espainiako konzentrazio-zelaia edo espetxea, hauetatik pasa behar izan zuten, eta honen ordezkera, Frantziako legioa izan zen, eta izan ziren bertan geratu eta alemanen edo antzeko ziren Vichy-ko frantsesen mende lanean geratu zirenak.

Itxaropenik gabeko munduan aurkitu ginen non nahi euskaldunak une larri eta luze honetan; nolabait asmatu edo zutenak, Ameriketara zeuden dagoeneko: Venezuela, Uruguay, Argentina, Mexico, Santo Domingo, Chile, Colombia eta abarretan.

Hara, bada, nola sakabanatu ginen euskaldunak munduan zehar.

Erbestearen muga zabal-sakonak

Gure azterketarako, erbestea ez da Frantzia eta Amerika bakarrik; sinplekeria izango litzateke axal horretan geratzea.

Beraz, zehaztu dezagun apur bat:

Herrian bizi ziren eta erbesteratu ziren euskaldunen arteko literaturak nondik nora elkarriketan jarri ginduzen bidetxurrak nolakoak izan ziren ikusteko, Erbeste honen muga zabal-sakonak aipatu behar ditugu lehen; diktaduraren eragin makurrak dira hauek dibujarazten dituztenak:

1) Badira hemen gerrondoan erbesteratuak pentsa-idatziak izan eta erbestean bertan argitaratuak izan diren liburuak.

2) "Orixe"ren *Euskaldunak* poemaren kasua, bestea da, berriz: gudaurretik idatzia egon eta erbestean zegoela argitaratu zioten 1950an Hego-Euskalerra barruan (Itxaropena, Zarautz).

3) Francopena bizi ziren egile frankok bidali behar izan zituen idazlanak erbestera hemen argitaratuak izan zitezen.

4) Erbestean bizi ziren idazle euskaldunak hogeitaka urte pasa eta gero, eta orain politikoki kutsadura gabe, bere sasoiaren esaten zutena esateko indargabeturik geratu zirelako, eta, beraz, bidean hil zituztelako edo, eta, hala ere, oraindik haien obrak eroslerik izatekotan, herrian, eta ez erbestean, argitaratzeko norbait aurki zezaketelako, Vicente Amezaga bat, adibidez.

5) Ipar-Euskalerrian argitaratuak izan ziren liburuak: bai Hegoaldetik boteak izan ziren idazleak eginak zirelako, edota Francopéan zegoen idazleak Hegoan argitaratzeko eskubiderik lor ezin zuelako.

6) Azkenik, eta xehetasun gehiegi bilatzea badirudi ere, Ipar-Euskalerrian jaiotako egileak izanik, hegoko anaien egoerak eraginda, Euskal literaturak deituta, Euskal literaturan sartu eta exilio ekonomikoak bultzara, Parisen edo, hara Joa Miranderen kasua, exilioko argitaletxe eta zabalkunde bideetatik ibili zirenak.

Eta hau ez dagokio euskal liburuen idazleei bakarrik, gauza bera gertatzen zitzairen aldizkarietako idazleei ere.

Gainera, mugak ez daude euskaran bakarrik: lanak erdaraz idatzita egon arren euskal gaiak senaz eta ideologia abertzalez mamituak ere eragozpen berekin giten zuten topo.

Aurretikoak

Guda 1936an bizkarrean lehertu zigutenean baziren gutxienez hiru gizon euskal literaturaren birjaiotzea markatzen zutenak: Txomin Agirre (1864-1920), Jose Maria Agirre, "Lizardi" (1896-1933) eta Esteban Urkiaga, "Lauaxeta" (1905-1937an frankistek fusilatua hau); hildako hiru hauek eta bizirik zeuden beste batzuen artean Labayen (1898) eta batez ere Orixe" (1888-1961), izan ziren exilioaldi honetako ardatz euskal literaturan, batez ere: berritzaileak. "Lizardi"k idatzirik azken obra antzerki bat izan zen: "Ezkondutako ezin zitekeen mutilla", barruan argitaratzen hasia zen *Egan* aldizkarian 1953an agertu zenean, euskal literaturaren sasoi berri bati eman zion hasiera; "Lauaxeta"k, 1931an argitaratua zuen dagoeneko *Bide barririk*.

Hildakoek ere eragin berria zekarten, beraz.

Eskola egin zuen eta herriarekin elkarriketa bidea izatera heldu zen *Euzko-Gogoa* aldizkaria, Jokin Zaitetik sortu zuen. Ez zen Guatemalan ezezaguna bezala agertu: "Lauaxeta" eta "Lizardi"ekin batera Euskalerrian urtero, eta batez ere Jose Ariztimuño "Aitzol"en eraginez ematen zen poesia sariaren irabazle izan zen 1934an, "Tori nire edontzia" poemarekin.. Euskal literaturan aldi honetan hainbesteko eragina sortu zuten hauek elkar lotzen zituen Sabino Arana zen; honek eragindako kultur-bideak batez ere honen hizkuntza-arauak: ortografia eta neologismoaren joera, bereziki.

Aipa berri dugun "Aitzol" izan zen heredentzi hau berritzeko lan handiak egin zituen: Beste nonbaite esan dudana bezala ("Aitzolen biografia", *Bere Idazlan guztiak*, 6 ale, Erein, 1988) berritzea beti da zaila, gure herrian, eta hizkuntza gai badugu, oraindik gehiago. Gauzak berez oso zailak etorri zaizkigulako. Aitzolek uste zuen euskara, euskal literatura aurreratu, berritu eta ausarta batek salbatuko zuela, eta berau moldeak puskatuaz, Europako beste herriek halaxe jokatu eta irabazi zutelako. Honetarako, lehiaketak eratu zituen, eta sarituek egindako obrak berritzaileak izan zirenez, pentsatzen zuen aurrera goazela. Baina sortu zituen istiluak: obra berri hauek ez zituen herriak ulertzen, eta ez irakurtzen, noski!

Hara zergatik ematen hasi zen gero bertsoaritzari laguntza berezia.

Gaur bertan ere gertatzen zaigu horrelako zer bait, baina hizkuntza eskolatua asko igo denez gero, badoa aurrera.

"Aitzol"ek aurrera, eta urrun, begiratzen zuen. Hara nola dagoeneko egunkari bat sortzeko lanetan diru laguntza faltaz, gaur bezala!, itota ibili zen: "Inork ez du diru laguntzarik eman nahi. Nola bilduko genuke horretarako behar dugun milioi erdi bat pezeta?"

Hizkuntzaren beharrak, batetik, eta ulermen eta diru falta, bestetik, eta pertsonalkeria ugari era bai! izan dira beti oztopo.

Baina goazen orain gerra ondoren egin ziren urratsetara.

Euskal literatura

Alde batetik, Euskalerraren zorigaitzak berekin dakarren kitagarri bezala izan dugu kasu askotan, eta Francok sortutako gerrapean ere bai, Ipar-Euskadiko estalpea; hemen ari dira lanean Lafitte, "Oxobi", Soubelet, Leon, "Zerbitzari" (Elissalde), Iratzeder eta Lertxundi; eta, lanean, ez gutxi, asko baino.

Euskaraz idatzitako literaturak berezko zituen gabeziaz gainera, Francoren altxamenduaren suak amaitu eta berehala piztu zen bigarren mundu gerrak sortu zituen hondamen handiak; laguntza bat jaso ahal izan zuen, hala ere: Buenos Airesen 1940an bertan, exilatuak Amerikatara heldu bezain laster, Isaak Lopez Mendizabal eta Andres Maria Irujok sortu zuten."Ekin" argitaletxea.

Laster, 1943an, inprimatu zen hemen erbesteko lehen euskal liburua, haurren klasiko baten berrargitarapena, hain xuxen: Lopez Mendizabalen *Xabierto*; geure haurtzaroko liburua zen, eta geure semetxoen eskuetan berrikusteak poztu gintuen.

Francopean, ezer ez.

Madrileko Espasa Calpen aspaldi argitaratzen hasi ziren Azkueren *Euskalerraren Yakintza*, II, irten zen halere.

Ez da, erlijiozko liburuak geure honetan alde batera uzten ditugunez, beste literaturako libururik agertzen 1945 arte, Ameriketara berriz, baina orain

Guatemalan, Jokin Zaitegiri esker: H. Wadsworth Longfellow-ren *Evangeline*; urte berean argitaratzen da, hau Mexicon, Telesforo Monzon-Olasoren *Urrundik*. 1946an, hiru izan ziren Ameriketara argitara eman ziren literatur-liburuak: Jokin Zaitegiren bi itzulpen Mexicon: *Sopokel'en antzerkiak* eta *Goldaketan*, eta Juan Antonio Irazustaren *Joañixio*, nobela, Argentinako Ekin-en. Ipuinak dira, berriz, 1947an argitaratzen direnak: Pedro Ormaetxea Aldama ("Lontzi Aba", Ameriketara; eta Alemanak menderatuak izan ondoren Ipar-Euskadiko lehen exilioko liburua: Telesforo Monzon-Olasoren: *Gudarien egiñak*, Miarritzen.

Liburu hauen ale batzu ezkutuan pasatzen dira Hegoaldeko ixilpe ilun eta antzura. Herbestearen eta herriaren bitarteko elkarriketa bide ederra irekitzen hasi ziren lehen euskal literaturaren liburu hauek, eta azken aipatu dugun Monzonen lana gudarien ekintzei eskainia zegoenez, gero, sua bera izan zen Iparraldetik Hegora iragan zena.

Tarte honetan, 1944-47 artekoan, irten zen: *Euskalerraren Yakintza* III bieleduna Madrilan (Azkue).

Bost izan ziren 1948an erbestean argitaratuak izan ziren liburuak: *Bigarren ipuintxoak*, lehen bezala Chilen "Lontzi Abak" idatziak; Jose Eizagirreren *Ekaitzpean*, elaberria, Ekin-ek argitaratua (guda hasierako oihartzunetan oinarritua); Roman Bera eta I. López Mendizabalek osatutako hiztegitxo bat, garai hartarako gauz egokia, batez ere Zarautzen bertan Patxi Unzurrunzagak argitara ahal izan zuelako; laugarrena, Jorge de Riezuak jasotako abesti herrikoi batzuekin osatutako sorta, gaztelerazko itzulpenarekin: *Flor de canciones populares vascas*; bostgarrena, berriz, Parisen inprimatutako "Orixe"ren *Leio-kumea* izan zen, honoko hau ere hegoaldean haurrentzako irakurgai bezala asko zabaldu zen.

1949 Ipar-Euskalerrian, eta Francopéan oraindik oso estu bizi ziren garai honetan, erlijioa gai zuten liburuak bakarrik argitaratu ziren. Hauetatik hemen aipagarria dena, literatura mailan dagoelako: Arantzazu, Salvatore Mitxelenaren Euskal Poema; I. Eizmendi "Basarri"ren, Atano III., bere edestia bertsoan, Zarautzeko "Itxaropenan"; Torrealdaiaren zerrendan, non argitaratu zen esaten ez duen: Nork nori ziria sartu? J.A. Arkotxak idatzia, eta "Oxobi"ren Oxalde (1814-1870), biografia dirudien lana, Euskaltzaindiak Baionan argitaratua, agertzen dira.

Eta 1950an hiru aleko sorta ederra: "Orixe"ren bi liburu: batek erlijioa gai duela: *Urte guztiko Meza-bezperak*, eta Iparraldean, Askainen, argitaratua izan bazen ere, erraz aurkitu zuen Ameriketarako eta hegoalderako bidea, eta bai izpirituaren aldetik eta baita euskararenetik ere laguntza ederra eman zion erbestearen eta herriaren arteko elkarriketari; beste hainbeste esan dezakegu urte berean "Orixe"ri, eta Hego-Euskalerrian, Antonio Labayen lagun zuela, Patxi Unzurrunzagak, argitaratu zion *Euskaldunak* liburu bikaina eta oso apain, merezi bezala, inprimatua. Hirugarrena, Ekinen argitaratzen duen elebarria da: Juan Antonio Irazustak idazten zuen bigarrena, eta gaia, Ameriketarako euskaldunak duen esperientziari dagokio: *Bizia garratza da*.

Bestalde, Mirritzen saritzen da Agustin Zubikaraireren *Itsasora*, arrantzale bizitzako irudia, gero 1960an *Egan*-en argitaratuko diotena.

Ikusi dugunez, ez da guda ondorengo hamairu urtean Francopéan bizi den Euskalerrian argitaratua izan oraindik euskarazko literatur liburu bakar bat ere, 1950 honetan "Orixe"rena eta beste batzu argitaratu beni diren arte. Pentsa ezina zen giro beldurgarri eta ilun hartan, eta zentsura ofiziala bera nahikoa ez bazen, honen fruitua, bakoitzak bere buruari jartzen ziona zen ikaragarriena.

Bestalde, norentzat idatzi, zabaltzerik ez bazegoen eta Euskara bera ere, inon ez ageri eta entzuten ere ez bazen?

Eta erbestean idazten zena ere, molde zaharretan egina, noski.

Landarearen hazi berria, lur berriaren zai.

1950ko ardatza

Bistan da, urte hauetako giro antzu hau 1950an aldatzen dela; batetik, Ameriketa aldetik jotzen du haize berriak, Guatemalatik, Hain xuxen; han sortzen baitu Jokin Zaitegi aipatu dugun gerrondoko lehen euskal aldizkari euskalduna.

Hor idazten dute, Zaitegiz gainera, Andima Ibiñagabeitia eta "Qrixe"k; biak joaten zaizkio, alditxo bana, bertara, laguntzera. Hirurak ematen diote aldizkariari, bakoitzak berea zuen duintasun eta estilo ezberdinarekin, behar zuen lehen prestigioa. Eta Ameriketako sortutako hizketak laister sortzen du Euskalerrian hitzegin zai, esperu gorrian, dauden idazleena; hor hasten dira idazten besoak zabalik jarri dizkien aldizkarian, lehengo batzuekin batera: Policarpo de Irazoiz ("Urtsuia", "Irisarri"), Valentin Aurre-Apraiz ("Aurraitz", "Mendi-Bide", "Agorreko Balendin") eta Caracasetik Bingen Amezaga eta Toribio Echevarria ("Nafarroako Margaritaren Ipuiñak"), beste berri-gazteak diren batzu: Salvatore Mitxelena (1918-1965), Juan San Martin (1922), Gabriel Aresti (1933-1975), Domingo Peillen (1932), Jon Mirande (1925-1972), Jon Echaide (1920) eta Jose Luis Alvarez Emparantza "Txillardegia" (1929), beste batzuen artean.

Hasiera eman zion, beraz, Ameriketako eta Ipar eta Hego-Euskalerriko euskaldunen arteko elkarrizketari, hain beharrezko zen komunikazioari, eta hemendik laster, baita ere berrikuntzaren seilua duen higidura literarioari ere.

Euzko-Gogoak sorrarazten du, bada, 1950an, berrikuntza hau.

Aldizkari honetan idazle berriak eta Euskadi guztikoak idazten jarriaz gainera, hasten baitira lanean giro honen inguruan hain itxia eta mutua zegoen Hego-Euskadin bertan liburugintzan: Jon Etxaide (*Alos-torrea*), Agustin Zubikarai, Nemesio Etxaniz (*Nola idatzi euskaraz*), Anton Sorarrain (*Santa Maria Goretti*); eta beste batzuk ere: Irtzeder, Krutwig, Salvatore Mitxelena, Mirande, Peillen eta Kerexeta.

Eta laster, atzerrian, Zaitegi-*Euzko-Gogoak* sortu duten Amerikako ardatza Euskal Herrira doa.

Hala ere geure literaturaren bideak aurrerantz erbestean eta herrian abiatu badira ere, oraindik, Joan Mari Torrealdai dion bezala, egiten den literaturarik konprometituena eta errealitateari lotuena, eta batzutan Hego-Euskadin egiten dena, oraindik *erbestean argitaratzen da*.

Zentsuraren seinale garbia da hau.

Gizaldiaren erdia dugu, beraz, euskararentzako garrantzi handia duten bi gertakizunen unea; eta honek oraindik beste azpimarraren bat behar balu, 1950an eta Zarautzen ikusten du argia *Euskaldunak*-en lehen argitalpenak, esan dugun modura.

Aldizkariak

XX. mendearen erdirako, egia da, sortuak ziren aldizkari batzu: Anayak (1938-39), apaiz erbestera sortu zuten hilean birritakoa, Juan Thalamas, Alberto Onaindia eta Rafael Pikabeak argitaratu zuten Parisen; urtebete iraun zuen. Beste aldetik, garrantzi handia izango zuen *Egan* sortu zen hurrengo urtean, esan bezala, Donostian, elebiduna hasieran. Hara hemen erbestearen eta herriaren arteko diferentzia nagusi bat: askatasuna, bai gaiei dagokionez, eta baita, batez ere, hizkuntza berari dagokionean ere! Hemen esan behar dugu azken aipaturiko aldizkari hau, Antonio Arrue karlistari esker (honez gainera euskaltzale baiguenen) eta batez ere honen babesean, aritu zirela hemen

Angel Irigaray eta, nagusiki, Koldo Mitxelena bera lan zail eta neketsuan; ezin izan baitzuen bertan idazten zutenak bere lanak nahi bezala gaiez eta mamiz osatu.

Esan dezakegu, baita ere, Alemaniak piztutako gerrak 1940an hil zuen *Gure Herria*, mendearen erdi hau hobeto markatzeko, 1950an berpiztu zuela Saint Pierre Apezpikuak.

Kontuan hartzeko euskal aldizkarietarik ari garen honetan, gerrondoan erbestean sortu edo jarraitu zuenak, Jon Oñatibiak Caracasen eta gero New Yorken berpizten duen Donostiako *Argia*.

Bestalde, Koldo Mitxelena burubelarri jarria den *Egan*, euskara hutsean irteten hasten da 1953 urtetik aurrera; pizkortzen da, bestalde, *Euskera* aldizkaria ere Euskaltzaindiaren eraginez, eta jaiotzen da hiru urte geroago, 1956an, *Jakin*, Arantzazun.

Pauso handiak ematen ari gara, beraz.

Euzko-Gogoak agertu zuen belaunaldi arteko zubi izateko bokazioa, bai 1950an, eta baita, eta batez ere, azken aroan ere. Gauza bera gertatu zen *Eganen*, eta baita gero *Jakin*-en ere.

Eta garai honetako euskal literaturak eskainitako zubietarik ari garenez gero, ezin dugu Barandiaranen lan berezia goraiatu gabe utzi. Ez dut don Joxe Migelez gauza berri handirik esateko, dena esana baitago gure gizon handi honetaz. Hala ere, hemen ezin ahaztu urte zail haietan ere euskara alorrean ari zela. *Ikuskan* gehienbat euskal aho literaturaz ari baitzen; baita lexikografia, etnografia, aurrehistoria eta toponimiaz ere, baina aho literatura oso du gogoko ataundarrak. Lapurdiko Saran irten zen 1946an, eta Ikerketarako Euskal Institutoaren aldizkari gisa (Antropologia Saila). *Eusko Jakintza*, 1947 sortu zen "Gernika Bazkuna"ren aldizkari bezala (gero Isidoro Fagoaga, Beratar gogoangarriak jarraitu zuen); Saran eta Jose Migel Barandiaranen zuzendaritzapean hau ere, eta nazioarteko ikuspegi zabal batek eraginda, dagoeneko "Membre du Conseil Permanent du Congrès International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques" izendatua izan baitzen, eta Basses Pyrénées eskualdeko "Delegué de la Société Préhistorique Française" izentapenarekin.

Hizkuntza askotako lanak agertzen dira hemen.

Lehenengo alean (1947ko urtarril-otsaila) hiru hizkuntzetako lanak ageri dira: euskara, frantsesa eta gaztelera; baina alemaniera ere sartzen da 1948an (Karl Bouda, G. Bahr: *Baskisch und Iberisch*), eta ingelesa. Eta bereziki aipatzen dut: *Eusko-Jakintza*, hau baita herria eta erbestearen arteko harremanetatik at, *beste herriekin ere* harremanak, eta gure historiako garai ilun hauetan, sortu zituenak.

Zeruko Argia (gaur *Argia*) izan zen aurreraxeago erbestearen eta herrien arteko lokarri estu bat.

Baina goazen orain 1950-1956 bitarteko liburuetara.

Hau da, eta, nire muga.

Liburuak berriz

Loidiren 1955ko elaberria aipatu dugu giro berri baten seinale bezala.

Dagoeneko, Etxaideren *Alos-torreak* izan zuen halako muga-seinale bat garai hartako idazle gazte askorentzat; obra hau izan zen Hego-Euskalerrian argitaratua izan zen lehen literatur obra nagusia.

I. Eizmendiren bigarren bertso-liburua ere irten zen urte honetan erlijiozko beste batzuekin; urte honetako beste literatur-liburua, J.A. Irazustaren *Bizia garratza da*, nobela, Ekin-ek argitaratu zuen Buenos Airesen. Hurrengo urtean ere, 1951, libre den erlijio gaia da nagusi, hamabi obrarekin, eta Nemesio Etxaniz ausartzen da *Kanta-Kantari* argitaratzera Bilbon; abesti klasikoetan eta lirikan babesten da garai hartako lana, eta aipagarri dira alor honetan Iratzederrek argitara ematen dituen bi lan Ipar-Euskadin: *Ezkilo eta Tirola* eta *Herri-mina*. Iparralden, berriz, 1952an *Basabürían* (J. Jauregiberri) eta *Battitte eta Marianno* ("Haurrak ikhas eskuararen irakurtzen") Baionan; Bingen Amezagak burututako itzulpen bat Ekinek Ameriketara; *Hamlet* eta *Noni eta Mani*, Plazido Mujikaren itzulpena Zarautzen. "Norbait" izenordearekin Andima Ibiñagabeitiak argitaratzen du *Euskera irudi bidez* Parisen, Pako Miangolarraren eraginez, 1953an; urte berean agertzen dira Jautarkol-en ipuiak eta Etxaide-ren *Purra-purra* Zarautzen; Iratzeder-en *Mortuan oihu*, Beloken, eta Bingen Amezagaren itzulpen bat Buenos Aireseko Ekinen: *Platero ta biok*.

Hasia da, oraindik oso apal bada ere, Hegoaldean zerbait mugitzen: Axular-en *Gero* eta Txomin Agirrerren *Kresala* argitaratzen ditu Patxi Unzurrunzagak 1954an; *Milla euskal olerki eder*, Santi Onaindiak Larrean; *Santxo Azkarra*, Petri Marka-k Ipar-Euskadin. Hemen dator J.A. Loidi-ren *Amabost egun Urgainen* 1955an Zarautzen argitaratua; Zarautzen bertan, Unzurrunzagak berriz, argitara ematen dio Jokin Zaitegiri bere *Bidalien egiñak*, eta Etxaideri, *Joanak joan*.

Badirudi euskaragan sentitzen den larrialdi handia piska bat lasaitzen hasia dela.

Hara hemen, *Umandi-ren Bizkaierazko aditz erak* eta *Gramática Vasca*; J. Garmendiaren *Euskeraren iraupena*, Donostian agertu (Gáaficas Izarra). Bestalde, Ifarraldean argitaratzen da: *Lexique français-basque* (A. Tournier, P. Lafitte; bada besterik oraindik aurten: J. Gorostiaga-ren *Antología de poesía popular vasca*, Donostian. *Elezarrak. Arraun eta Amets* (A. Sorarrain, J. Galarraga, J.M. Garaialde eta S. Mitxelenak, Zarautzen); *Erri abesti sorta* (Donostiako Apaiztegiak; *Ikasgaiak baserrietako neskatenzat* (A. Zugasti, N. Etxaniz, Gráficas Izarra); Etxaniz-ek Parisen itzulpen bat: *Itun Zarreko kondaira I*; eta oraindik beste bat Arantzazun: *Paradigmas de la Conjugación Vasca* (L. Villasante, K. Iturria, A. Zabalgoeaskoa).

Lehen aldiz, erlijio gaieko liburuak eta *euskara* gai dela argitaratzen direnak parekatzen dira.

Hemen goraipamen bat merezi du Patxi Unzurrunzagak hau, eta bere "Itzaropena", baitira, Ekin-ekin eta *Euzko-Gogoa*, Herriaren eta Erbestearen arteko harremanen oinarriak.

Aurrera doa aldakuntza 1956an, eta, bestetik, Iparraldean eta Hegoan euskal literatura birrargitalpena liburu gehiago argitaratzen hasiak dira. Hegoan: Buztintzaren *Abarrak*, Hugo West-en *Bide ezkutua* (berrargitalpenak eta bieleiduna); Villasanteren: *Euskal Gramatika labur* eta *Idazleen Pusketa autatuak*; Txomin Agirrerren *Garoa*; S. Barandiaranen *Iliasena* (itzulpena) Gazteisen; J.A. Mogelen *Peru Abarka* (berrargitalpena). Urte honetan eta hemen, sortzen dira, baita ere, eta arnas berri baten

adierazpen bezala: *Jakin* eta *Karmel*, oraindik tinko dirauten bi aldizkari. Iparraldean; *Harrapallu*, Iratzederrek idatzia. Kontuan eduki behar da, noski, itzulpenak eta berrargitalpenak.

Eta hemen amaitzen da nire lana: 1936-1956 bitarteko Erbestea.

Hemendik aurrera, eta bakarka, aztertuko dituzte hamar urte hauetako hiru idazle: Zaitegi, Mirande, eta Monzon.